

O PEWNEJ OSOBLIWEJ SŁOWEŃSKIEJ KONSTRUKCJI PROWERBALNEJ

Zelo zanimiva slovenska prowerbalna anaforična konstrukcija se uporablja v dvogovornem besedilu, in sicer v vlogi replike z naslednjim vzorcem: A: *Ti je dala knjigo?* B: *Res mi jo je*. Kolikor je ponovitev pomožnega glagola v takim sobesedilu značilna tudi za srbohrvaščino in lužiščino, je anaforizacija imenskih zvez v repliki – vsaj v slovanskem svetu – slovenska posebnost.

In Slovene dialogic texts a very interesting prowerbal anaphoric construction is used as a reply of the following pattern: A: *Ti je dala knjigo?* B: *Res mi jo je*. While the repetition of the auxiliary verb in such a context is characteristic also of Serbo-Croatian and Lusatian, the anaphorization of noun phrases in the reply is a Slovene peculiarity, at least among the Slavic languages.

W ostatnim czasie sporo uwagi poświęcałam problematyce słowiańskich prowerbów, tj. wyrażeń, które w stosunku do pełnoznaczących wyrażeń werbalnych pełnią mutatis mutandis tę samą funkcję co pronomina w stosunku do pełnoznaczących grup imiennych.¹ Mam tu na myśli funkcję blokowania odpowiedniej pozycji syntaktycznej w sytuacji, kiedy autor tekstu nie może (bo brak mu odpowiedniej informacji – sytuacja pytania i interrogatywów) lub nie widzi potrzeby (bo rzecz jest znana z konsytuacji lub kontekstu – sytuacja deixis, anafory, katafory i demonstratywów) wprowadzania wyrażeń pełnoznaczących.

Stwierdziłam istnienie w językach słowiańskich trzech typów tak rozumianych prowerbów, które z różną regularnością, w różnych warunkach pragmatycznych, semantycznych i syntaktycznych pełnią wspomnianą funkcję. Są to:

(1) konstrukcje syntaktyczne złożone z demonstrativum i/lub interrogativum generale² i maksymalnie semantycznie ubogich czasowników, typ pol. *Co robisz?*, *Właśnie to robię.*, *Co się dzieje?*, *To się stało wczoraj.*, sn. *Kaj delaš?*, *Kaj se je zgodilo?*, *Ravno to delam.*, *To se je zgodilo včeraj.*, itp.; są to najbardziej uniwersalne słowiańskie – i nie tylko słowiańskie – konstrukcje prowerbalne;

(2) konstrukcje morfologiczne oparte na rdzeniach demonstratywów, typ pol. *tentegować*, sn. *onegati*, *onegaviti*; są to konstrukcje o dość wąskiej, ściśle wyznaczonej sferze użycia – zastępują pełnoznaczące wyrażenia werbalne objęte tabu obyczajowym, albo terminy techniczne, których mówiący nie zna lub też nie pamięta w momencie mówienia; konstrukcje takie istnieją we wszystkich językach zachodnio- i południowsłowiańskich, a w językach wschodniosłowiańskich tę samą funkcję pełnią oddelegowane w pozycję czasownika formy pronominalne bez formalnych znamion czasownika;

¹ Por. Z. Topolińska, Srpskohrvatski »zamenički« glagoli – nosioci replika u dijalogu, Zbornik za filologiju i lingvistiku XXV/1, ss. 151 – 160, Novi Sad 1982 oraz Z. Topolińska, O »pronominalizaciji« wyrażen werbalnych, w druku w tomie materiałów z posiedzenia Komisji Gramatycznej MKS, Bitola wrzesień 1987.

² Zaimki typu *co*, które – zdolne do neutralizacji kongruencyjnych kategorii imiennych – zasłużyły sobie w funkcji konektorów na nazwę relativum generale, w ich podstawowej funkcji pytajnej określam tutaj jako interrogativum generale.

(3) zredukowane potwierdzające repliki dialogowe w postaci form tzw. czasowników pomocniczych, typ sch. *jesam, hoću, bih* itp., sn. *səm, bom* itp.; są to konstrukcje najbardziej charakterystyczne dla języka serbskochorwackiego, obecne także w słoweńskim i w łużyckim, w innych językach słowiańskich rzadkie i pozostające na ogół na marginesie normy; do tej samej grupy można też zaliczyć sch. i mac. *nemoj*, bg. *nedej*, ogólniepołudniowosłowiańskie *ajde* itp.; warto wspomnieć i to, że wyrażenia typu */holću, bih, jesam* zdradzają – każde na swój sposób – tendencje do oderwania się od ściśle wyznaczonego kontekstu repliki dialogowej i przerastają w wykładniki pełnoznaczących predykatów modalnych.³

W tym tekście chciałabym się zająć pewną konstrukcją słoweńską, która stanowi wariant trzeciego ze wspomnianych tu typów konstrukcji prowerbalnych. Przypomina go też przez wzgląd na jeden z możliwych kontekstów użycia, kontekst repliki w dialogu, zarazem jednak posiada cechy syntaktyczne, których nie spotkałam w żadnym innym języku słowiańskim.

Zacznę od przytoczenia serii charakterystycznych przykładów.⁴

- (1) A. *Me zdaj razumeš?* B. *Zdi se mi, da te.*
- (2) A. *... me ni razumela?* B. *Morda te ni hotela?*
- (3) A. *Žariš, kot bi zadel glavni dobitek.* B. *Saj sem ga, Štefan.*
- (4) A. *Kako si pa to predstavlja?* B. *Žal si ne, in obžalujem, da...*
- (5) A. *Ali so res povabili tudi barona?* B. *Da so ga res?*
- (6) A. *Hana – vas je – strah?* B. *Saj me ni res, saj me ni...*
- (7) A. *Pa – pa kako se ga je potem le končno odkrižala?* B. *Saj to je – to je – sploh se ga ni!*
- (8) A. *Nekdo jo je pobil s sekiro.* B. *Jezus! Pa kdo jo je?*
- (9) A. *Mislite, da ga bodo dobili?* B. *Jaz že mislim, da ga ne bodo.*
- (10) A. *Kaj je s Francosko Marijo?* Č. *so jo res ubili?* B. *Je niso?* C. *Mrtva ni, ampak manjka pa res ne dosti.* A. *Torej jo je le res nekdo?* C. *Kaj jo je? Nič je ni nihče!*
- (11) A. *Čeprav živi – jaz sem ga vendar – vendar sem ga –* B. *Kaj ste ga?*
- (12) A. *... preiskal vse niti. Da bi se prepričal, če se stvar izide kot na televiziji.* B. *Povej mi, če se bo.*
- (13) A. *In kaj, če ne najdete morilca?* B. *Bomo ga. Veliko prej bi ga, če bi nam včasih povedali kaj po resnici.*
- (14) A. *Nikoli ne bi bil koga drugega porinil v kašo.* B. *Pa te je. Ravno to je storil.*

Równie często jak w sytuacji dialogowej interesująca mnie konstrukcja występuje w warunkach monologu:

- (15) *... Zato bi lahko zaključil, da mi ni govorila resnice. No, in kaj, če mi je ni?*
- (16) *Lily si vzela s seboj – je mar nisi? Herta je rekla, da si jo.*
- (17) *Takrat je gotovo mislila, da ji je ona prevzela Štefana. Sicer ga je pa res?*
- (18) *... nisem ga spodbujala – saj vendar ne morete misliti, da sem ga – gospa Darwin...*

³ Por. o tym szerzej we wspomnianym artykule Srpskohrvatski »zamenički« glagoli... (przyp. 1.).

⁴ Przykłady moje pochodzą w większości z tekstów drukowanych, kilka z nich »podśluchałam«, ponieważ jednak moi informatorzy słoweńscy zgodnie stwierdzają, że chodzi tu o konstrukcje częste, typowe, nienacechowane, nie podaje źródeł.

- (19) *In kaj potem, če sem si res domišljaj, da me ženske rade vidijo? Saj me.*
(20) *Imelo me je, da bi jo stresel, toda nisem je, seveda.*
(21) *Nisem ju ubila. Nikoli ju ne bi.*
(22) *Če ju je ubil Wyeth – in vedel sem, da ju je, zakaj potem sekirica ni ležala poleg Dorseta v dnevni sobi?*
(23) *Kajti prej ali slej bi jo bili našli. In ko bi jo, bi jo bili zasovražili, ker jim je lagala.*
(24) *Tudi če bi odklonila sodelovanje – in ko sem jo tako gledal, ne bi mogel priseči, da ga ne bo – bi kljub temu imeli problem...*
(25) *Seveda, če ste se odločili za sodelovanje. Če ste se, bo udobneje, če sedeva.*
(26) *In zakaj je zabodel Clementino več kot enkrat? Da, zakaj jo je?*
(27) *Ni se ustavila. Mislil sem, da se sploh ne bo.*
(28) *Da, znašli se bodo, ti njeni otroci. Toda ona, Louise Jacques, se še dolgo, dolgo ne bo.*
(29) *“Delaj se, da se ni nikoli nič zgodilo.” In molče sem si prisegel, da se nikoli več tudi ne bo.*
(30) *A. Paznice, prinesite mi pol kozarca vode! B. Bom jaz, sem hitro rekel.*

Przytoczone przykłady pochodzą z tekstów dialogowanych, rzadziej z tekstu podanego w formie tzw. monologu wewnętrznego, a więc zawsze z tekstów symulujących język mówiony. W sytuacji dialogu możliwa jest nawet konstrukcja prowerbalna typu “deixis in absentia”, czy “deixis am phantasma”, tj. odsyłacz nie do tekstu artykułowanego, lecz do wspólnej wiedzy rozmówców, por. np.

- (31) *Tudi on je vstal. “Vi mislite, da ju ni ona, kajne?”*

Cytowane zdanie pada w toku dialogu o morderstwie i łatwo możemy ekstrapolować przemilczany pełnoznacznik czasownik *ubila*.

Jak wynika z przykładów, interesuję mnie reprzyza prowerbalna, w której obok czasownika pomocniczego pojawiają się towarzyszące mu klityki. Innymi słowy – i to właśnie stanowi o typologicznej atrakcyjności rozpatrywanej konstrukcji – mamy do czynienia z formalizacją powierzchniową informacji zgramatyzalizowanej, informacji gramatycznie organizującej daną strukturę propozycyjną. Podobnie jak pronomina rozpatrywanych tu serii, tj. interrogativa i/lub demonstrativa formalizują informację kategorialną właściwą odpowiedniej grupie imiennej, podobnie jak proverbium formalizuje informację kategorialną, wypełnia ramy syntaktyczne przeznaczone dla wyrażenia werbalnego, tak omawiana konstrukcja słoweńska realizuje powierzchniowo informację gramatyczną stanowiącą o modelu formalnym propozycji (struktury predykatowo-argumentowej) fundującej daną konstrukcję zdaniową. Mamy, znaczy, do czynienia z czymś w rodzaju konstrukcji prosentencjalnej.⁵ Oczywiście, naszkicowany tu model idealny – model ekstrakcji informacji zgramatyzalizowanej, i tylko informacji zgramatyzalizowanej nie

⁵ Termin »prosentencjalizacja« bywał w literaturze językoznawczej używany z różnym odniesieniem przedmiotowym, ale zawsze w tej samej funkcji: dla określenia konstrukcji substytuowanych w tekście w miejsce pełnych konstrukcji zdaniowych. K. Polański wprowadził ten termin dla określenia zaimków anaforyzujących zdanie, ja sama używałam go dla konstrukcji imiennych pełniących funkcję samodzielnych wypowiedzi w tekście, w tym artykule termin znów mi się narzucił jako najtrafniejsze określenie rozwiniętej reprzyzy słoweńskiej.

zawsze może być realizowany. Decydują o tym w pierwszej instancji universalia semantyczne tzw. języka naturalnego, a wtórnie właściwe językowi słoweńskiemu – i szerzej: językom słowiańskim – mechanizmy selekcji informacji gramatyzalizowanej z jednej i leksykalizowanej z drugiej strony. Tak np. nie można “ekstrahować” treści gramatycznej (zgramatyzalizowanej) i pominąć indeksów wskazujących uczestników sytuacji mówienia w wypadku wyrażen, które są wykładnikami nacechowanych członów kategorii osoby. Dotyczy to zarówno zaimków osobowych jak i osobowych końcówek form werbalnych. Tak więc obok *Zakaj jo je?* (26) mamy *Pa te je.* (14) i *Saj sem ga.* (13), a jedynie szczupły korpus przykładów jest przyczyną, że nie mamy np. *Res sem te.* itp., co jest teoretycznie możliwe i akceptowane przez nosicieli języka słoweńskiego. Innymi słowy: jeżeli uczestnikami sytuacji, o której mowa, są uczestnicy sytuacji mówienia, otrzymujemy typową konstrukcję prowerbalną, lecz nie i prosentencjalną – verbum jest substytuowane przez proverbium, natomiast indeksy pronominalne jednoznacznie wskazują swoich referentów. Możemy tu widzieć sygnał specyficznej pozycji zaimków 1 i 2 os. w antropocentrycznym systemie języka naturalnego, a możemy też uznać tę sytuację za argument na korzyść czysto formalnego charakteru mechanizmu, który generuje interesującą nas konstrukcję – przewiduje on reprzyę klityk niezależnie od ich interpretacji funkcjonalnej.⁶

Ekstrakcja w tekście dokonuje się w jednym lub w dwu kolejnych krokach. Jeśli rozbita jest na powierzchni tekstu na dwa etapy, z reguły najpierw pojawia się anafora lub katafora pronominalna, a następnie prowerbalna, tj. najpierw otrzymujemy konstrukcję bez pełnoznaczących grup imiennych, a w drugim etapie również wyrażenie werbalne jest substytuowane przez inne, pozbawione znaczenia leksykalnego.

Przyjrzymy się teraz mechanizmom selekcji konkretnych form pronominów i prowerbów w naszym modelu prosentencjalnym.

Zacniemy od proverbium, które jako substytut wykładnika predykatu jest koniecznym elementem każdej konstrukcji prosentencjalnej – wykładnika struktury predykatowo-argumentowej. Mechanizm ana/katafory jest w wypadku pronominów i prowerbów ten sam. Pewne kategorie mają wartość stałą i zapewniają sprzężenie zwrotne między wyrażeniem ana/kataforyzowanym i substytutem ana/kataforycznym. Są to tzw. kategorie kongruencyjne: rodzaj, też nienacechowana udziałem w dialogu, tj. tzw. trzecia osoba. Prowerbalna reprzyza formy werbalnej implikuje również reprzyę modelu rekcji, tj. przypadków grup imiennych zależnych od odpowiedniego (pro)verbum. Zmiany kategorialne towarzyszące reprzyzie możliwe są w granicach określonych przez fono-morfologiczną strukturę poszczególnych słoweńskich wyrażen werbalnych.

Chcąc określić zmienność wypada najpierw przyrzeć się mechanizmom reprzyzy, która nie przynosi zmian kategorialnej wartości predykatu. Reprzyzie podlegają – jak już wspomniałam – klityki, a więc w danym wypadku negacja, formy tzw. zaimka zwrotnego oraz formy czasownika pomocniczego.

⁶ Również poniższe dwa przykłady nawiązują do tego modelu – są to przykłady reprzyzy, a zarazem pomijania formy werbalnej o semantyce robi, 'robi', por. *Tega ne bi bil nikoli storil. Mert že ne.* por. i: *Judy ni vedela, kaj bi.*

Repryzę negacji obserwujemy np. w podanych wyżej przykładach (2), (15), repryzę zaimka zwrotnego w przykładach (4), (7), (12), (25), repryzę prezentalnych form czasownika pomocniczego wchodzących w zestaw peryfrastycznych form praeteriti w przykładach (3), (5), (8), (11), (16), repryzę futuralnych form czasownika pomocniczego wchodzących w zestaw peryfrastycznych form futuri w przykładach (9) i (28), repryzę formantu potentialu *bi* w przykładzie (23). Formy praesentis mają charakter syntetyczny, a więc konstrukcja sentencjalna zbudowana na formie praesentis może być przedmiotem repryzy tylko w wypadku obecności i dzięki obecności klityk niewerbalnych, por. np. (1) lub (4).

Zmiany kategorialne towarzyszące repryzie mogą dotyczyć negacji oraz ramy modalnej czy to wyraźnej odpowiednim czasownikiem modalnym czy też formami czasu i/lub trybu. Negacja pojawia się w przykładach (4), (6), (7), czasownik modalny w przykładzie (2), zmiana czasu na futurum w przykładach (13), (24), (27), (29), zmiana trybu na potentialis w przykładach (13), (14) oraz (21).

Zajmijmy się teraz substytutami grup imiennych w repryzie prosentencjalnej. Jak już wspomniałam, powtarzają one rodzaj, liczbę i przypadek, powtarzają też trzecią osobę, podczas gdy formy pierwszej i drugiej osoby są wzajemnie zastępowane zgodnie z regułami gry obowiązującymi w dialogu. Grupa imienna kongruentna z wyrażeniem predykatywnym (tzw. grupa podmiotu), jak w większości języków słowiańskich, najczęściej jest anaforyzowana poprzez końcówkę osobową formy werbalnej ale por. przykład (30). Wyjątkowo pojawia się w tej pozycji zaimek pytajny, tj. repryza grupy imiennej z operatorem pytania (por. przykład (8)). Najczęściej jednak repryzie podlegają grupy imienne jednostronnie zależne od wyrażenia predykatywnego, stojące w accusatiwie lub w datiwie. W naszych przykładach występują niemal wyłącznie accusatiwy, jedynie w przykładzie (15) mamy do czynienia z datiwem. Nie znalazłam w tekstach ani jednego przykładu łącznego występowania Acc i Dat, moi informatorzy słoweńscy nie odrzucają jednak konstrukcji jak: *Ti je dala knjigo? Res mi jo je.* itp.

Szczególnego komentarza wymagają nasze przykłady (10) i (11), gdzie *kaj* reprezentuje zredukowaną konstrukcję prowerbalną tapu *Kaj delaš?* w spomnianego wyżej na początku artykułu.⁷

Wreszcie trzeba wspomnieć o jeszcze jednym, wprawdzie nie koniecznym, ale w praktyce niemal bezwyjątkowo obecnym elemencie konstrukcji prosentencjalnych omawianego typu. Mam tu na myśli wyrażenie ortotoniczne, które stanowi oparcie dla klityk repryzy a formalizuje predykat (strukturę predykatowo-argumentową) nadrzędny w stosunku do struktury, która jest przedmiotem prosentencjalizacji. Najczęściej jest to konstrukcja zdaniowa (por. np. (1), (9), (18)...) lub partykuła modalna (np. (2), (3), (14), (15), (16)...). Czasem odpowiednią funkcję pełni ortotoniczna w danym kontekście forma czasownika pomocniczego, por. np. (13), (10).

Kończąc ten przegląd wypada jeszcze explicite stwierdzić, że pełna repryza prosentencjalna nie jest w słoweńskim regułą, jest to możliwość stosunkowo często

⁷ Notabene przykład ten pokazuje, że wymagana kongruencja rodzajowa jest kongruencją ad sensum.

realizowana. Alternatywnie pojawiają się i przykłady z reprzyą wyłącznie czasownika pomocniczego, por.

(32) A. *Ste našli dr. Ellisona?* B. *Da, sem.*

(33) *O, dobro. Dajte mi kakšnih dvajset minut, boste? Pohitela bom.*

Mechanizmy reprzyi regulowane są, jak się wydaje, z poziomu semantycznego. Pozycje argumentowe powtarzane są wówczas, gdy mamy do czynienia z deskrypcją określoną, a szczególnie jeśli referentem jest człowiek. Nie oczekujemy natomiast reprzyi pronominalnej, jeśli w grę wchodzi tzw. argument zdarzeniowy (event) a nie przedmiotowy, por. np.

(34) A. *Ali mislite, da sem priznala umor... zaradi denarja?* B. *Preketo dobro vem, da ste.*

(35) ... *poslušaj, Frances, pozabi na to. Pozabi, boš, prosim?*

Jak mogłaby – w świetle przytoczonych faktów – wyglądać wstępna diagnoza opisywanego ciekawego zjawiska? Wydaje się, że do faktów bardziej przystaje diagnoza sformułowana w terminach negatywnych niż pozytywnych. Język słoweński wyraźnie unika w dialogu reprzyi pełnznacznej formy werbalnej – właściwego wykładnika predykatu. W tej sytuacji (a) reprzyie lub wymianie podlegają te treści kategoriałne wyrażenia predykatywnego, które mają (mogą mieć) formalizację klityczną, (b) reprzyie podlegają treści kategoriałne wyrażen argumentowych. Opisywane mechanizmy reprzyi mogą, lecz nie muszą, być włączane zawsze, gdy istnieją odpowiednie warunki semantyczne.

Między serbskochorwackim modelem typu:

A. *Stvarno si video tu devojku?* B. *Jesam.*

i słoweńskim:

A. *Si res videl tisto dekle?* B. *Res sem jo.*

istnieje różnica (1) w poziomie semantycznym – prowerbalna replika serbskochorwacka pełni funkcję uogólnionej asercji prosentencjalnej, podczas gdy w słoweńskim informacja rozkłada się na wykładniki nadbudowanej asercji, treści kategoriałnych predykatu podstawowego i treści kategoriałnych jego argumentów, (2) w poziomie prozodycznym – proverbium serbskochorwackie jest ortotoniczne, podczas gdy w słoweńskim i proverbium i pronomina są klitykami.

POVZETEK

V slovenskih dvogovornih besedilih se uporablja zanimiva prowerbalna anaforična konstrukcija v vlogi replike z naslednjim vzorcem: A: *Ti je dala knjigo?* B: *Res mi jo je.* Kolikor je ponovitev pomožnika v takem sobesedilu značilna tudi za srbohrvaščino in lužiščino, je anaforizacija imenskih zvez v repliki – vsaj v slovanskem svetu – slovenska posebnost.

V sestavku uporabljeni navedki so iz leposlovnih besedil; gradivo so potrdili moji osebni slovenski sogovorniki, zato je lahko podlaga za določena posploševanja. – Kolikor je mogoče, so predstavljeni obseg in okoliščine nastopanja tega skla, tj. opisane so (in kolikor se da pojasnjene) v mojem gradivu pojavljajoče se omejitve v pragmatičnem, pomenoslovnem in skladenjskem pogledu. – Zadeva zasluži širšo raziskavo s strani slovenista Slovenca, ki bi se pri razčlembi lahko opiral na svoj jezikovni čut. Zanimivo bi bilo tudi ugotoviti, ali obravnavani sklad premore, in kakšne, vzporednosti v jezikih (narečjih) neslovenskih sosedov Slovenije.